

Динаміка образу успішного учня (ідеальне Я) у школярів молодшого шкільного та підліткового віку в контексті їх особистісної ефективності

Yavorska-Vietrova I.V. Dynamics of a successful pupil image (ideal Me) of primary schoolchildren and adolescents in the context of their personal efficiency / I.V. Yavorska-Vietrova // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 33. – Kamianets-Podilskyi : Aksiona, 2016. – P. 601–613.

І.В. Яворська-Ветрова. Динаміка образу успішного учня (ідеальне Я) у школярів молодшого шкільного та підліткового віку в контексті їх особистісної ефективності. У статті подано теоретичне обґрунтування дослідження психологічних механізмів становлення особистісної ефективності, одним із яких виступає рефлексія, на різних етапах онтогенезу. Показано, що з рівнем розвитку рефлексії безпосередньо пов'язана адекватність, реалістичність Я–концепції особистості. Проаналізовано результати дослідження динаміки образу ідеального «Я» у школярів 3–6-х класів залежно від рівня їх особистісної ефективності. Виокремлено п'ять груп категорій, якими учні характеризують образ «успішного учня»: узагальнені характеристики; характеристики діяльності та поведінки; риси особистості (цю категорію було поділено на дві підгрупи: 1) риси особистості як суб'єкта учіння, важливі для здійснення учіннєвої діяльності; 2) особистісні риси, що характеризують суб'єкта як людину); взаємини з іншими людьми, інші характеристики. На підставі результатів аналізу образу «успішного учня», що кореспондує з ідеальним Я, констатовано: для школярів актуальним є образ учня, який має високі досягнення в навчанні, володіє широким репертуаром учнівських навичок і поведінкових характеристик, йому притаманний певний спектр рис, значущих як у сфері «Я – суб'єкт учіння», так і у сфері «Я – людина». Зауважено, що кількість і якість узагальнених характеристик успішного учня змінюється як із збільшенням віку дітей, так і з підвищенням їх особистісної ефективності. Таку саму тенденцію констатовано й щодо поведінкових і діяльнісних характеристик ідеального «Я». Встановлено, що найсуттєвіші насамперед якісні зміни відбуваються в описах особистісних рис успішного учня: «типові», «стан-

дартні» висловлювання третьокласників змінюються у шестикласників на менш категоричні, але більш розгорнуті, психологічно обґрунтовані, рефлексивні судження.

Ключові слова: особистісна ефективність, образ «ідеальне Я», рефлексія, узагальнені характеристики, характеристики діяльності та поведінки, риси особистості, взаємини з іншими людьми, суб'єкт учіннєвої діяльності.

И.В. Яворская-Ветрова. Динамика образа успешного учащегося (идеальное Я) у школьников младшего школьного и подросткового возраста в контексте их личностной эффективности. В статье представлено теоретическое обоснование исследования психологических механизмов личностной эффективности, одним из которых выступает рефлексия, на разных этапах онтогенеза. Показано, что с уровнем развития рефлексии непосредственно связана адекватность, реалистичность Я-концепции личности. Проанализированы результаты исследования динамики образа идеального «Я» у школьников 3–6-х классов в зависимости от уровня их личностной эффективности. Выделены пять групп категорий, которыми характеризуется образ «успешного учащегося»: обобщенные характеристики; характеристики деятельности и поведения; черты личности (эта категория была поделена на две подгруппы: 1) черты личности как субъекта учения, важные для осуществления учебной деятельности, 2) личностные черты, которые характеризуют субъекта как человека); взаимоотношения с другими людьми; другие характеристики. На основании результатов анализа образа «успешного учащегося», корреспондирующего с идеальным «Я», констатировано: для школьников актуальным является образ учащегося, имеющего высокие достижения в обучении, владеющего широким репертуаром навыков учащегося и поведенческих характеристик, которому свойствен определенный спектр черт, значимых как в сфере «Я – субъект учения», так и в сфере «Я – человек». Подчеркнуто, что количество и качество обобщенных характеристик успешного учащегося меняется и с увеличением возраста детей, и с повышением уровня их личностной эффективности. Такая же тенденция констатирована и в отношении поведенческих и деятельностных характеристик идеального «Я». Установлено, что наиболее существенные, прежде всего качественные, изменения происходят в описаниях личностных черт успешного учащегося: «типичные», «стандартные» высказывания третьеклассников становятся у шестиклассников менее категоричными, но более развёрнутыми, психологически обоснованными, рефлексивными суждениями.

Ключевые слова: личностная эффективность, образ «идеальное Я», рефлексия, обобщённые характеристики, характеристики деятельности и поведения, черты личности, взаимоотношения с другими людьми, субъект учебной деятельности.

Постановка проблеми. У сучасній розвивальній парадигмі освіти домінантною є підготовка особистості до самостійного ви-

рішення як навчальних, так і життєвих та професійних завдань. Важливою передумовою успішності цього процесу є врахування внутрішніх психологічних інтенцій школяра щодо «осягнення свого «Я» (В.Г. Кремень). Адже завдяки адекватному самопізнанню, розвитку самосвідомості людина осягає себе як «суб'єкта, здатного скеровувати власні потенційні можливості у напрямі конструктивних самозмін, самотворення та самозростання» [1, с. 12] і, таким чином, формуватися як ефективна, успішна особистість. Тому актуальною постає проблема дослідження психологічних механізмів становлення особистісної ефективності, одним із яких виступає рефлексія на різних етапах онтогенезу.

Значущим чинником процесу становлення особистісної ефективності дитини є її адаптація до умов навчання. Як вказують дослідники, «психологічні прояви адаптації для особистості – це адекватна зміна особистості, саморозвиток... Успішна адаптація сприяє долученню суб'єкта до діяльності, зміні стереотипів у навчанні, .. удосконаленню рефлексивних механізмів особистості, соціалізації у цілому» [3, с. 164]. Тому важливим є вивчення психологічних механізмів становлення особистісної ефективності також у перехідний період від початкової до основної школи, від молодшого шкільного до підліткового віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники [3; 6; 9] визначають рефлексію, мотивацію і адаптацію інтегральними характеристиками у свідомості особистості. Свідомість розглядається як «система рефлексивного управління психічною активністю, яка веде особистість до нових рівнів адаптованості. Активна адаптація як результат свідомої мотивації здійснюється за умов подолання, тобто вона рефлексивна і мотивована за походженням» [3, с. 163]. У цьому аспекті рефлексія виступає провідним механізмом адаптації, смисловим наповненням самозусвідомлення, самовизначення і самоконтролю особистості.

На думку Н.Є. Завацької [4], головна адаптивна функція рефлексії полягає у створенні уявлень про чіткість меж власного «Я» в навколишньому світі, про свою унікальність і самооцінку, про неможливість ототожнення власного «Я» з іншим «Я», або подією, що відбувається. Дослідниця наголошує на тому, що рефлексія, необхідна, зокрема, «для усвідомлення особою себе в новій ролі, усвідомлення в собі властивостей і якостей, які з'явилися або перетворилися, усвідомлення змін «Я», є пусковим механізмом всіх її складових процесів» [4, с. 77].

Дослідження показали, що уявлення про своє актуальне «Я» впливає на визначення людиною своїх можливостей щодо досяг-

нення тих чи інших цілей, на планування діяльності, на розвиток здатності до «внутрішнього опонування», «внутрішньої діалогічності» (А.В. Візгіна).

Як зазначають дослідники [2; 4; 7; 8; 11], з рівнем розвитку рефлексії безпосередньо пов'язана адекватність, реалістичність Я-концепції особистості. Рефлексія «припускає віддзеркалення власного внутрішнього світу, що забезпечує виникнення системи уявлень і понять про себе, про свої особистісні властивості, про відчуття, переживання, мотиви поведінки, досягнення і невдачі тощо» [4, с. 79]. Для рефлексії необхідним є ідеал, який «має бути водночас й абстрактним, й конкретним, тобто таким, що має стосунок до безпосередньої діяльності» [10, с. 11]. Усвідомлюючи, завдяки рефлексії, зміни власного «Я», особистість формує концептуальний образ себе, що характеризується внутрішньою гармонійністю, цілісністю. У цьому процесі як критерії можуть розглядатися «повнота усвідомлення і ухвалення змін, що відбулися в собі, ступінь близькості образу Я-реального і Я-ідеального, виражені егоцентричні установки, що підкреслюють значущість свого «Я» і довіру до нього» [4, с. 77]. Виходячи з викладеного вище, завданням нашого дослідження було вивчення динаміки образу успішного учня (ідеальне Я) та образу самого себе (реальне Я) в учнів у перехідний період від молодшого шкільного до підліткового віку в контексті становлення їх особистісної ефективності.

Метою статті є аналіз динаміки образу Я-ідеальне у школярів 3–6-х класів залежно від рівня їх особистісної ефективності.

У дослідженні брали участь учні третіх – шостих класів загальноосвітніх шкіл. За експертною оцінкою вчителів, школярів було розподілено у три групи відповідно до рівня їх особистісної ефективності (ОЕ): I група – учні з високою особистісною ефективністю (з високою ОЕ), II група – учні із середньою особистісною ефективністю (із середньою ОЕ), III група – учні з низькою особистісною ефективністю (з низькою ОЕ).

Виклад основного матеріалу дослідження. У режимі вільного опису (бесіди) учням пропонувалося дати визначення, схарактеризувати успішного учня, що кореспондує образ Я-ідеальне. Контент-аналіз опису дав змогу розподілити всі одержані висловлювання школярів на п'ять груп характеристик (категорій).

I. Узагальнені характеристики. Ця група охоплює найбільш уживані характеристики («добре вчиться» та «одержує гарні оцінки»), а також малодиференційовані висловлювання на

кшталт: «завжди все робить правильно», «має успіх у всьому», «прагне кращого» і т. ін.

II. Характеристики діяльності та поведінки. У цій групі представлено як висловлювання, що описують конкретні шкільні вміння («гарно читає, малює тощо», «каліграфічний почерк», «гарно запам'ятовує матеріал уроку» і т. ін.), а також діяльнісні характеристики суб'єкта учіння, такі як: «готується до уроків», «відповідає на запитання вчителя», «виконує всі домашні завдання», «піднімає руку», «добре працює на уроці».

III. Риси особистості. Ця група висловлювань була поділена на дві підгрупи:

1) риси особистості як суб'єкта учіння, важливі для здійснення учіннєвої діяльності («розумний», «сумлінний», «уважний», «старанний», «цікавий до різних наук», «думаючий»);

2) особистісні риси, що характеризують суб'єкта як людину («добрий», «ввічливий», «чесний», «турботливий», «активний у соціальному житті» тощо).

IV. Взаємини з іншими людьми. До цієї групи віднесено висловлювання щодо взаємин з іншими людьми – ровесниками і дорослими («підтримує дружні стосунки з однокласниками», «поважає інших», «розуміється з учителем» та ін.)

V. Інші характеристики. У цій групі зібрано висловлювання щодо зовнішності («красивий»), перелік імен відмінників, вказівки на захоплення сучасними гаджетами («любитель ПК і планшетів»), а також такі особливі характеристики, як «улюбленець учителя», «має гарну репутацію», «отримує задоволення від навчання».

Дані про розподіл змістовних характеристик образу «успішного учня» (образ Я-ідеальне) за вказаними категоріями у досліджуваних учнів подано у табл. 1.

Аналіз даних табл. 1 висвітлив особливості образу успішного учня у школярів різних класів. Так, описи третьокласників найменші за обсягом і водночас найбільш «стандартні», тобто характеристики включають переважно типові вимоги до учнів початкової школи, особливо щодо поведінки та шкільних умінь: «добре вчиться», «розумний», «слухняний», «добрий», «не балується», «гарно працює на уроці». Це зауваження стосується усіх третьокласників, незалежно від рівня особистісної ефективності. Прикметно, що половина школярів з низькою ОЕ не описували успішного учня, а називали імена конкретних однокласників, яких вони вважали успішними. Наголосимо, що кількісно характеристики, які давали учні I, II та III груп істотно не відріз-

няються, лише описи третьокласників з високою ОЕ змістовно більш розгорнуті.

Таблиця 1

**Розподіл характеристик образу «успішного учня»
(образ ідеальне Я) за категоріями в учнів 3–6-х класів різних
за ефективністю груп (у %)**

Класи, групи за ефективністю		Категорії					
		I. Узагальнені характеристики	II. Характерис- тики діяльності та поведінки	III. Риси особис- тості		IV. Взаємини з іншими людьми	V. Інші харак- теристики
				як суб'єкта	як людини		
3 клас	I група	57,1	35,7	14,3	42,9	14,3	–
	II група	57,1	28,6	28,6	57,1	–	–
	III група	25	7,7	12,5	12,5	–	50
4 клас	I група	83,3	27,6	33,3	41,7	16,7	–
	II група	68,8	33,3	31,3	18,8	–	6,25
	III група	57,1	50	–	–	–	14,3
5 клас	I група	40	37,5	80	10	20	–
	II група	63,6	25	63,6	63,6	–	27,3
	III група	66,7	33,3	66,7	–	–	–
6 клас	I група	100	16,7	46,2	53,9	15,4	23,1
	II група	50	34,6	66,7	16,7	8,3	–
	III група	83,3	18,2	50	16,7	–	–

Привертає увагу той факт, що тільки в цій групі зафіксовано висловлювання, що характеризують взаємини з іншими людьми, до того ж у найбільш загальному вигляді. Слід зазначити, що в третьокласників усіх груп ефективності наявні описи як особистісних рис, так і рис, що характеризують суб'єкта учіння. (Зауважимо, що такі результати зафіксовані ще в шестикласників, на відміну від 5-го класу, де в низькоефективних учнів відсутні описи особистісних рис, та 4-го класу, де школярі цієї групи взагалі не висловлювалися про будь-які риси успішного учня.) Стосовно ж третьокласників, то в них представлені обидві підгрупи рис, водночас якщо в низькоефективних школярів і перша, і друга представлені однаково (по 7,7%), то в середньо-ефективних удвічі, а у високоефективних утричі кількість висловлювань щодо рис групи «Я – людина» переважає кількість

висловлювань щодо рис групи «Я – суб'єкт учіння». Таким чином, успішним в уявленнях третьокласників є добрий, щедрий учень, який добре вчиться та поводить себе, гарно пише, читає, малює, слухає вчителя і активно працює на уроці.

Аналіз даних дослідження четвертокласників дав змогу з'ясувати певні особливості. Так, якщо описи успішного учня школярів з низькою ОЕ дуже стислі, малоінформативні і, як і у третьокласників, стандартні («гарно поводить себе», «робить домашні завдання», «відмінник»), то з підвищенням рівня ефективності учнів їх висловлювання стають більш розлогими, трапляються доволі цікаві характеристики: «може контролювати свої емоції», «любитель ПК і планшетів». Прикметно, що в описах четвертокласників з низькою ОЕ наявні імена успішних, на їхню думку, однокласників, але зовсім відсутні висловлювання про риси як особистісні, так і значущі для навчальної діяльності. Найбільш важливими для успішного учня низькоефективні школярі вважають діяльнісні та поведінкові характеристики (таких 50%). У середньо- та високоефективних четвертокласників відсоток таких характеристик зменшується, натомість децю зростає кількість узагальнених висловлювань. Заслугує на увагу такий факт: якщо кількість характеристик рис, значущих для навчальної діяльності, у групі з високою ОЕ зменшується порівняно із групою з середньою ОЕ, то кількість характеристик особистісних рис у першій групі учнів порівняно з другою групою зростає. Крім того, слід зауважити, що, як і в третьокласників, у високоефективних четвертокласників в описах успішного учня наявні узагальнені висловлювання про взаємини з іншими людьми. У підсумку можна констатувати, що в цій віковій групі уявлення про успішного учня у середньо- та високоефективних школярів практично тотожні.

Аналіз експериментальних даних учнів п'ятого класу показав наявність таких тенденцій. Якщо в четвертокласників кількість узагальнених характеристик в усіх групах була приблизно однаковою, то в п'ятикласників вона відчутно зменшується від групи з низькою (50%) до групи з високою ОЕ (16,7%). Від чверті до більш ніж третини школярів цього віку вважають важливими для успішного учня діяльнісні характеристики, і змістовно вони стосуються не конкретних шкільних умінь, а переважно «статутних зобов'язань» школяра: «виконує домашні завдання», «відповідає на уроках», «не запізнюється», «гарно запам'ятовує матеріал уроку» тощо. Найбільш показовим є збільшення у п'ятикласників, порівняно з третьо- та четвертокласника-

ми, кількості висловлювань щодо рис, значущих для учня як суб'єкта учіння: група з низькою ОЕ – 16,7%, з середньою ОЕ – 21,9%, з високою ОЕ – 33,3%. Якщо для середньоефективних учнів так само важливими є і особистісні риси (21,9%), то для високоефективних п'ятикласників беззаперечним пріоритетом є саме риси суб'єкта навчальної діяльності. Привертає увагу наявність в описах учнів із середньою ОЕ категорії «інші висловлювання»: вони є певними «мітками» початку підліткового віку, адже стосуються зовнішності («красивий»), а також акцентують особистісні моменти («улюбленець учителя», «його люблять дівчата»). Крім того, високоефективні п'ятикласники підтримали тенденцію до наявності в описах успішного учня висловлювань про взаємини з іншими людьми, також ці висловлювання стають більш конкретними: «підтримує дружні стосунки з однокласниками».

Аналіз даних шестикласників свідчить про зростання значущості для них у визначенні успішного учня рис особистості, зменшення (окрім групи із середньою ОЕ) відсотка поведінкових характеристик, а також, порівняно з іншими класами, відчутні змістовні відмінності в описах. Так, кількість узагальнених висловлювань приблизно однакова у групах з низькою та середньою ОЕ з четверто- і п'ятикласниками, збільшується у групі високоефективних шестикласників. Водночас спостерігаються нові характеристики, що якісно відрізняються: «намагається змінитися на краще», «багато досяг у житті», «намагається досягти успіхів у навчанні». Зауважимо зменшення категоричності висловлювань, зростання проблематичності, обережності, що, на думку А.В. Захарової та М.Е. Боцманової [5], є свідченням підвищення рівня їх рефлексивності. До вже вказаних змін можна також додати й виокремлені у категорії «інші висловлювання» такі характеристики успішного учня, як «має хорошу репутацію», «отримує задоволення від навчання». Як уже зазначалося, шестикласники всіх рівнів ОЕ вважають значущими для успішного учня й суб'єкта учіння, і суб'єкта життєдіяльності загалом. І якщо кількість висловлювань щодо рис, важливих для здійснення навчальної діяльності, зменшується з підвищенням рівня ефективності (III група – 27,3%, I група – 16,7%), то значущість особистісних, загальнолюдських рис для високоефективних шестикласників зростає: III група – 9,1%, I група – 19,4%. Ця категорія висловлювань також якісно інакша, порівняно з іншими класами: «уважний до себе – зважає на свій характер і поведінку», «щасливий», «радісний», «активний

у соціальному житті». Крім того, не тільки у групі з високою, а й з середньою ОЕ наявні висловлювання щодо взаємин із ровесниками і дорослими.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок з цього напрямку. Отже, на підставі результатів аналізу описів успішного учня, що кореспондує з Я-ідеальним школярів, можна стверджувати: актуальним для них є образ учня, який має високі досягнення у навчанні, володіє широким репертуаром учнівських навичок і поведінкових характеристик, йому притаманні певні набори рис, значущих як у сфері Я – суб'єкт учіння, так і у сфері Я – людина. Кількість і якість узагальнених характеристик зменшується як із зростанням віку учнів, так і з підвищенням їх ефективності. Таку саму тенденцію можна констатувати і щодо поведінкових і діяльнісних характеристик. Найбільші, насамперед якісні, зміни відбуваються в описах особистісних рис успішного учня: «типові», «стандартні» висловлювання третьокласників змінюються у шестикласників на менш категоричні, але більш розгорнуті, психологічно обґрунтовані, рефлексивні судження.

Наступним аспектом аналізу експериментальних даних стало з'ясування особливостей образу успішного учня в різних за рівнем ефективності групах, а також співвіднесення образів ідеального та реального «Я» учнів, які будуть представлені у наступних публікаціях.

Список використаних джерел

1. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості: [монографія] / Мирослав Йосипович Боришевський. – Суми : Видавничий будинок «Еллада», 2012. – 608 с.
2. Виногородський А.М. Розвиток особистісної рефлексії підлітків (на матеріалі сприйняття музики): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / А.М. Виногородський; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1999. – 20 с.
3. Дорошко І. Рефлексія, мотивація і адаптація як інтегральна характеристика у свідомості особистості / І. Дорошко // Соціально-психологічні чинники взаємодії суспільства і освіти: Матеріали методологічного семінару НАПН України 17 листопада 2010 року: Зб. матеріалів / За ред. академіка С.Д. Максименка. – К. : Вид. «Інтерпрес ЛТД», 2010. – С. 163–167.

4. Завацька Н.Є. Психологія соціальної реадaptaції осіб зрілого віку : монографія / Наталія Євгенівна Завацька. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. – 240 с.
5. Захарова А.В. Особенности рефлексии как психического новообразования в учебной деятельности / А.В. Захарова, М.Э. Бочманова // Формирование учебной деятельности школьников / Под ред. В.В. Давыдова, Й. Ломпшера, А.К. Марковой. – М. : Педагогика, 1982. – С. 152–163.
6. Кетько С.М. Единство рефлексии, мотивации и адаптации в сознании личности / С.М. Кетько, С.А. Пакулина, А.В. Поминов. – Челябинск : Филиал МПГУ, 2005. – 232 с.
7. Краєва О.А. Становлення рефлексивної свідомості на етапі подолання підлітком кризи кризи ідентичності / О.А. Краєва // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 11. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – С. 382–392.
8. Свіденська Г.М. Психологічні особливості розвитку самосвідомості особистості в період підліткової кризи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Галина Миколаївна Свіденська; Ін-т психології імені Г.С. Костюка АПН України. – К., 2008. – 21 с.
9. Скуловатова О.В. Вплив особистісної успішності на якість адаптації до навчання у ВНЗ / О.В. Скуловатова // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 13. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – С. 425–434.
10. Турбан В.В. Становлення етичної свідомості в онтогенезі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Вікторія Вікторівна Турбан; Ін-т психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К., 2013. – 38 с.
11. Хаяйнен Е.В. Условия становления личностной рефлексии в подростковом возрасте : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.13 / Елена Валентиновна Хаяйнен. – М., 2005. – 20 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Boryshevs'kyi M.Y. Osobystist' u vymirakh samosvidomosti: [monohrafiya] / Myroslav Yosypovych Boryshevs'kyi. – Sumy : Vydavnychyy budynok «Ellada», 2012. – 608 s.
2. Vynohorods'kyi A.M. Rozvytok osobystisnoyi refleksiyy pidlitkiv (na materialy spryynyattya muzyky): avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psykol. nauk : spets. 19.00.07 «Pedahohichna ta vikova psykolohiya» / A.M. Vynohorods'kyi; Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. – K., 1999. – 20 s.
3. Dorozhko I. Refleksiya, motyvatsiya i adaptatsiya yak intehral'na kharakterystyka u svidomosti osobystosti / I. Dorozhko // Sotsial'no-psykolohichni chynnyky vzayemodiyi suspil'stva i osvity: Materialy metodolohichnoho seminaru NAPN Ukrayiny 17 lystopada 2010 roku: Zb. materialiv / Za red. akademika S.D. Maksymenka. – K. : Vyd. «Interpres LTD», 2010. – S. 163–167.
4. Zavats'ka N.Ye. Psykolohiya sotsial'noyi readaptatsiyi osib zriloho viku : monohrafiya / Nataliya Yevhenivna Zavats'ka. – Luhans'k : Vyd-vo SNU im. V. Dalya, 2009. – 240 s.
5. Zaharova A.V. Osobennosti refleksii kak psicheskogo novoobrazovaniya v uchebnoj deyatel'nosti / A.V. Zaharova, M.E. Bocmanova // Formirovanie uchebnoj deyatel'nosti shkol'nikov / Pod red. V.V. Davydova, J. Lompsheera, A.K. Markovoj. – M. : Pedagogika, 1982. – S. 152–163.
6. Ket'ko S.M. Edinstvo refleksii, motivacii i adaptacii v soznanii lichnosti / S.M. Ket'ko, S.A. Pakulina, A.V. Pominov. – Chelyabinsk : Filial MPGU, 2005. – 232 s.
7. Krayeva O.A. Stanovlennya refleksyvnoyi svidomosti na etapi podolannya pidlitkom kryzy kryzy identychnosti / O.A. Krayeva // Problemy suchasnoyi psykolohiyi: Zbirnyk naukovykh prats' Kam'yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka, Instytutu psykolohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny / Za red. S.D. Maksymenka, L.A. Onufriyevoyi. – Vyp. 11. – Kam'yanets'-Podil's'kyi : Aksioma, 2011. – S. 382–392.
8. Svidens'ka H.M. Psykolohichni osoblyvosti rozvytku samosvidomosti osobystosti v period pidlitkovoyi kryzy : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psykol. nauk : spets. 19.00.07 «Pedahohichna ta vikova psykolohiya» / Halyna Mykolayivna Svidens'ka; In-t psykolohiyi imeni H.S. Kostyuka APN Ukrayiny. – K., 2008. – 21 s.

9. Skulovatova O.V. Vplyv osobystisnoyi uspishnosti na yakist' adaptatsiyi do navchannya u VNZ / O.V. Skulovatova // Problemy suchasnoyi psykholohiyi: Zbirnyk naukovykh prats' Kam'yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka, Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny / Za red. S.D. Maksymenka, L.A. Onufriyevoyi. – Vyp. 13. – Kam'yanets'-Podil's'kyi : Aksioma, 2011. – S. 425–434.
10. Turban V.V. Stanovlennya etychnoyi svidomosti v ontogenezi : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra psykhol. nauk : spets. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psykholohiya» / Viktoriya Viktorivna Turban; In-t psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. – K., 2013. – 38 s.
11. Hayajnen E.V. Usloviya stanovleniya lichnostnoj refleksii v podrostkovom vozraste : avtoref. diss. na soiskanie nauch. stepeni kand. psihol. nauk : spec. 19.00.13 / Elena Valentinovna Hayajnen. – M., 2005. – 20 s.

I.V. Yavorska-Vietrova. Dynamics of a successful pupil image (ideal Me) of primary schoolchildren and adolescents in the context of their personal efficiency. The article presents theoretical substantiation of psychological mechanisms of personal efficiency formation, one of which is a reflection, at different ontogenetic stages. It is shown that adequate, realistic self-concept is directly related to reflection formation. The results of the study of ideal Me images for schoolchildren of 3-6 forms depending on their personal efficiency are analyzed. The article determines five group categories with which pupils describe an image of “a successful pupil”: generalized characteristics; characteristics of activities and behaviour; personality traits (this category was divided into two subgroups: 1) traits of a personality as a subject of learning that are important for learning activities; 2) personality traits that characterize a subject as a person); relationships with other people, other characteristics. The performed analysis of a “successful pupil” in relation with ideal Me shows: the image of a pupil with outstanding achievements in learning, with a wide repertoire of pupil skills and behavioural characteristics, having a range of features significant in the “I am a subject of learning” area as well as in the “I am a person” area is important for pupils. It should be noted that quantity and quality of generalized characteristics of a successful pupils varies with increasing of both children age and personal efficiency. The same trend is also stated for behavioural and activity characteristics of ideal Me. The article argues that the most essential, first of all qualitative, changes are presented in descriptions of personality traits of a successful pupils: “typical”, “standard” answers of third-form pupils are replaced by less categorical, but more detailed, psychologically grounded, reflective judgment at descriptions made by sixth-form pupils.

Key words: personal efficiency, image of ideal Me, reflection, generalized characteristics, characteristics of activities and behaviour, personality traits, relationships with others, subject of learning activities.

Received February 10, 2016

Revised March 20, 2016

Accepted April 21, 2016

УДК 376-056.264-056.3-053.4/5

Г.В. Якимчук

annija@ukr.net

Співвідношення мовленнєвого та інтелектуального розвитку у дітей із загальним недорозвитком мовлення

Yakymchuk H.V. The Correlation between Children's Speech and Intellectual Development with the General Speech Underdevelopment / H.V. Yakymchuk // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 33. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 613–624.

Г.В. Якимчук. Співвідношення мовленнєвого та інтелектуального розвитку у дітей із загальним недорозвитком мовлення. У статті здійснено науково-теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури з питання співвідношення мислення та мовлення. Проаналізовано специфіку відношень мовлення та інтелекту у структурі дефекту при загальному недорозвитку мовлення. Розглянуто проблему порушень розвитку з позиції структурної організації дизонтогенезу та концепції про загальні та специфічні закономірності у психічному розвитку. Описано питання визначення провідного дефекту у структурі порушення та вторинних проявів. Порівняно результати останніх досліджень науковців з даного питання та зроблено узагальнення. Встановлено наявність складного поєднання порушень мовлення та пізнавальної діяльності у дітей із загальним недорозвитком мовлення. Визначено необхідність розмежування провідного дефекту та вторинних проявів у випадках порушення розумового, мовленнєвого розвитку, порушень емоційно-вольової сфери. Зафіксовано взаємовплив порушень мовленнєвого розвитку та розвитку інтелектуального. Представлено необхідність диференційної діагностики наявних патологій розвитку у дитини для визначення з-поміж них провідного порушення, що потребує першочергових від-